

แนวความคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในการศึกษา

การศึกษาครั้งนี้ มีแนวความคิดและทฤษฎีตลอดจนผลงานวิจัยที่ใช้เป็นแนวทางในการศึกษา โดยจะแบ่งเป็น 2 ระดับ คือ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมโดยทั่วไปและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของชุมชนชนบท

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมโดยทั่วไป

ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

การเปลี่ยนแปลงทางสังคม (Social Change) นั้นมีความหมายหลายประการตามการให้คำจำกัดความของนักสังคมวิทยาแต่ละคน เช่น Kingsley Davis (1949: 622) ได้ให้คำจำกัดความของคำว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมว่า หมายถึง "การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระบบสังคม นั่นคือ การเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างและหน้าที่ของสังคม" ส่วน Willbert E. Moore (1968: 366) ได้ให้คำจำกัดความว่า "การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เป็นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของโครงสร้างสังคม คือเป็นการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการกระทำทางสังคม (social action) และการปะทะสัมพันธ์ทางสังคม (social interaction) รวมทั้งผลที่เกิดขึ้น ตลอดจนการแสดงออกของโครงสร้างสังคมนั้น ๆ อันเกี่ยวข้องกับบรรทัดฐานในสังคม (social norms) ค่านิยม (values) ตลอดจนผลผลิตและสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม" Herbert Spencer (รัชนิกร เศรษฐ 2528: 80) ให้นิยามว่า "การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เป็นกระบวนการของวิวัฒนาการของสังคมที่ซับซ้อนขึ้น มีการแบ่งแยกโครงสร้างและหน้าที่เพิ่มขึ้นรวมทั้งมีการพึ่งพาอาศัยกันและการแยกย่อยของหน้าที่นั้นเพิ่มขึ้นด้วย" Harry M. Johnson (1960: 626-628) ให้คำจำกัดความว่า "การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นการเปลี่ยนแปลง

โครงสร้างของระบบสังคม ซึ่งมีผลต่อหน้าที่ (function) ของระบบ นั่นคือ ทำให้บรรลุเป้าหมายได้ดีขึ้น (หรือน้อยลง) หรือทำให้สภาพต่าง ๆ ดีขึ้นถ้าต้องการให้ระบบสังคมเหล่านั้นยังคงมีอยู่ และการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมยังหมายถึง การเปลี่ยนแปลงสถาบัน (Institutional Change) เช่น การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการจัดระเบียบ บทบาทตลอดจนเนื้อหา

จากคำจำกัดความดังกล่าวข้างต้น อาจสรุปได้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมหมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสถาบันสังคม สมาชิกของสังคม และส่วนประกอบอื่น ๆ ของสังคม ซึ่งมีทั้งการเปลี่ยนแปลงในด้านโครงสร้างและหน้าที่ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมนี้ บางครั้งก็เปลี่ยนแปลงอย่างช้า ๆ สม่าเสมอ บางครั้งก็เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว และการเปลี่ยนแปลงนี้ จะส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในสังคมนั้น ๆ ด้วยไม่มากนักน้อย บรรพต วิริยะ (2520: 76) ได้จำแนกการเปลี่ยนแปลงทางสังคมออกเป็น 2 ระดับคือ การเปลี่ยนแปลงในระดับจุลภาค (micro level) ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงในพฤติกรรมของบุคคลที่เกิดขึ้นโดยปกติ แต่ในอัตราที่มากน้อยต่างกันตามท้องที่ โอกาสหรือกาลเวลา เช่น ในเรื่องค่านิยมคือคุณค่า (values) ทางการบริโภค ค่านิยมในการประกอบอาชีพ ค่านิยมในการกินอยู่ ฯลฯ และการเปลี่ยนแปลงในระดับมหภาค (macro level) ซึ่งหมายถึง การเปลี่ยนแปลงในรูปแบบหรือโครงสร้างทางสังคม ซึ่งเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงสะสมในระดับจุลภาคจากบุคคลในสังคม และในการศึกษานี้ จะเป็นการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในระดับมหภาค เพื่อหาเหตุผลมาอธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมของชุมชนชนบท

แนวความคิดและทฤษฎีในการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

โดยทั่วไปแล้ว นักสังคมศาสตร์ได้พยายามสร้างทฤษฎีต่าง ๆ ขึ้นมาเพื่ออธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และอาจแบ่งได้เป็น 2 ทฤษฎีหลัก ๆ คือ ทฤษฎีวิวัฒนาการของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (Evolutionary Theory of Change) และทฤษฎีความขัดแย้ง (Conflict Theory) ซึ่งทั้งสองทฤษฎีนี้จะแตกย่อยออกเป็นสาขาต่าง ๆ และเป็นรากฐานของ

ทฤษฎีต่าง ๆ ที่สร้างขึ้นเพื่ออธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของประเทศที่กำลังพัฒนาด้วย

ทฤษฎีวิวัฒนาการของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้อธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมว่าเป็นขบวนการที่เกิดขึ้นแบบค่อยเป็นค่อยไป การเปลี่ยนแปลงจะสะสมขึ้นตามระยะเวลา มีแนวโน้มเข้าสู่ภาวะซับซ้อน และมีความสามารถในการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมได้ดีขึ้น สังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะนี้ จะเป็นสังคมที่มีระบบซึ่งมีเสถียรภาพพอสมควร นักคิดที่สำคัญก็คือ Herbert Spencer และ Talcott Parsons ซึ่งได้ริเริ่มนำแนวความคิดเกี่ยวกับระบบสังคม (Social System) มาใช้ในการอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยบอกว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นขบวนการของการวิวัฒนาการที่มีความซับซ้อนมากขึ้น มีการแยกย่อยออกไปของโครงสร้างและหน้าที่ และส่วนที่แยกย่อยนี้ มีการพึ่งพาดูแลกันเพิ่มมากขึ้น Spencer (Daranee Thavinpipatku1 1980: 12) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคม จะเริ่มจากโครงสร้างแบบง่าย ๆ (Simple Structure) ไปเป็นโครงสร้างที่ซับซ้อน (Complex Structure) ถึงจุดหนึ่งก็จะดับไป และจะเริ่มมีการวิวัฒนาการขึ้นมาใหม่ สิ่งที่ทำให้สังคมดับไปก็คือ ความไม่ต่อเนื่อง การหยุดชะงักและ Spencer ได้เปรียบเทียบสังคมกับอินทรีชี้ว่า ระบบสังคมก็เหมือนกับระบบชีววิทยาหรือระบบร่างกายมนุษย์ คือจะเติบโตตามวงจร เช่น 1) สังคมมีการเปลี่ยนแปลงจากแบบง่าย ๆ เป็นซับซ้อน จากชุมชนเล็กเป็นชุมชนใหญ่ 2) องค์ประกอบต่าง ๆ ในสังคมมีการพึ่งพาดูแลซึ่งกันและกัน เช่น องค์กกรทางการเมือง เศรษฐกิจ ศาสนา ครอบครัว ฯลฯ ต่างก็ต้องพึ่งพากัน ระบบร่างกายก็เช่นกัน 3) สังคมมีศูนย์ ควบคุมการปฏิบัติการเหมือนสมองควบคุมร่างกาย ส่วนศูนย์ควบคุมของสังคมก็คือรัฐบาล 4) องค์ประกอบของสังคมต่างก็มีความสำคัญและรวมตัวกันเพื่อความอยู่รอดของสังคม เหมือนส่วนของร่างกายที่รวมตัวกัน เพื่อให้มีชีวิตรอด 5) มีการสืบต่อเนื่องกันไป โดยจะมีการเปลี่ยนแปลงที่ต่อเนื่องเพื่อทำหน้าที่ให้สังคมหรือชีวิตอยู่รอด 6) สังคมเป็นโครงสร้างของส่วนย่อย เหมือนกับร่างกายเป็นโครงสร้างของอวัยวะนั่นเอง

Parsons (1966: 28-29) เป็นนักสังคมวิทยาซึ่งได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้นำกลุ่มนักสังคมวิทยา กลุ่มโครงสร้างและหน้าที่ Parsons มองสังคมในฐานะที่เป็น "ระบบสังคม" ซึ่งอยู่ในลักษณะสังคมพลวัต การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดขึ้นเพราะว่า ระบบพยายามผดุงไว้ซึ่ง

ความเป็นระบบและเพราะระบบต้องป้องกันตัวเองจากอิทธิพลภายนอก และสาเหตุที่สำคัญของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมตามทัศนะของ Parsons ก็คือ กระบวนการเรียนรู้ระเบียบสังคม โดยที่ระบบสังคมจะประกอบด้วยระบบย่อย ๆ ซึ่งทำหน้าที่ที่แตกต่างกันไปเพื่อความอยู่รอด และเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงจากสภาพดั้งเดิมไปสู่ความเจริญ ก็จะต้องผ่านกระบวนการแยกย่อยและการผสมผสาน ดังนั้น ระบบสังคมจึงต้องปรับตัวเพื่อรักษาคุณภาพของระบบ โดยที่ระบบย่อย ๆ ของสังคมจะทำหน้าที่ที่จำเป็นเพื่อความอยู่รอดของระบบ 4 อย่างคือ

1. การปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม (adaptation)
2. การไปสู่เป้าหมายที่ตั้งไว้ โดยผ่านทาง การจัดหาทรัพยากรมาใช้ (goal attainment)
3. การผสมผสานกันของส่วนต่าง ๆ ในระบบ ซึ่งเกี่ยวข้องกับ ความผูกพันและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ในระบบย่อย ๆ ในอันที่จะบรรลุถึงเป้าหมาย (integration)
4. การผดุงรักษาไว้ซึ่งแบบแผนที่มีอยู่เดิมในระบบสังคมนั้น อันเกี่ยวข้องกับ การรักษาแบบแผนของค่านิยมในสังคม (tension management or latency)

ระบบย่อย ๆ ของสังคมที่ทำหน้าที่ 4 ประการดังกล่าวนี้ ได้แก่ ระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมือง ระบบสังคม และโครงสร้างทางสังคมที่ทำหน้าที่เฉพาะอย่าง เช่น ครอบครัว ศาสนา ซึ่งแต่ละระบบจะทำหน้าที่ของตนเอง ซึ่งไม่เหมือนกับระบบอื่น ๆ ในขณะที่สังคมกำลังมีวิวัฒนาการหรืออยู่ในขบวนการเพิ่มสมรรถนะในการปรับตัว

ในขณะที่ทฤษฎีวิวัฒนาการของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเห็นว่า สังคมเป็นระบบที่มีเสถียรภาพในระดับพอควร ทฤษฎีความขัดแย้ง (Conflict Theory) กลับมองว่า สังคมไม่มีเสถียรภาพ และอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมว่า เป็นผลจากความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างชนชั้นหรือกลุ่มบุคคลในสังคม เช่น Karl Marx (1959: 43-44) เสนอแนวความคิดว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในประเทศที่มีการพัฒนาทางอุตสาหกรรมเป็นผลจากความขัดแย้งระหว่างชนชั้นและความสัมพันธ์ของการผลิตในสังคม โดยเน้นด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก ส่วน Raif Dahrendorf (1959: 176) มองความขัดแย้งระหว่างชนชั้นว่า เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เกิด

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเช่นกัน แต่กล่าวว่า ความขัดแย้งเป็นปรากฏการณ์ที่มีอยู่ทุกหนทุกแห่ง และทุกรูปแบบของความสัมพันธ์ทางสังคม ไม่เฉพาะแต่ทางด้านเศรษฐกิจเท่านั้น

นอกจาก 2 ทฤษฎีดังกล่าวแล้ว มีทฤษฎีหนึ่งที่สามารถนำมาใช้ได้คือ ทฤษฎีโครงสร้างของสัญลักษณ์ (Symbolic Structural Theory) โดย Frank W. Young (1966: 46-50) ซึ่งอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมโดยใช้วิธีการศึกษาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคม (Structural Approach) ในทุกระดับ ตั้งแต่ครอบครัว ชุมชน หรือประเทศที่ถือว่าเป็นระบบสังคม แนวความคิดนี้เริ่มจากแนวความคิดที่ว่า ระบบสังคมหนึ่ง ๆ จะประกอบไปด้วยระบบย่อย ๆ หลายระบบ และระบบย่อย ๆ แต่ละระบบจะมีลักษณะโครงสร้างที่แตกต่างกัน (Structural Differentiation) ความแตกต่างของโครงสร้างวิเคราะห์ได้จากสิ่งที่กำหนดให้เป็นสัญลักษณ์ทางสังคม (social symbol) และสัญลักษณ์ทางสังคมจะเป็นเครื่องชี้ถึงสถาบันต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสังคมนั้น ๆ ซึ่งหมายความว่า ระบบย่อยแต่ละระบบจะมีจำนวนสิ่งที่ใช้เป็นสัญลักษณ์แทนสถาบันที่แตกต่างกัน และปัจจัยที่ทำให้เกิดความแตกต่างได้แก่ การเข้าถึงระบบใหญ่ และความเป็นปึกแผ่นของระบบย่อย ๆ

ทฤษฎีและแนวความคิดดังกล่าวข้างต้น ได้ถูกนำมาประยุกต์ใช้ในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของประเทศกำลังพัฒนาขึ้น เช่น ทฤษฎีพัฒนาการ (Developmental Theories) และทฤษฎีจิตวิทยาสังคม (Social Psychological Theory) ทั้ง 2 ทฤษฎีนี้อาศัยรากฐานจากทฤษฎีวิวัฒนาการของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และทฤษฎีการพึ่งพา (Dependency Theory) ซึ่งมีรากฐานมาจากทฤษฎีความขัดแย้ง

ในทฤษฎีพัฒนาการนั้น มีกลุ่มนักทฤษฎีที่สำคัญคือ Rostow (1960) Moore (1963) Hoselitz (1961) Smelser (1963) และ Eisenstadt (1966) กลุ่มนี้มองการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของประเทศกำลังพัฒนาว่า เป็นการเคลื่อนไหวแบบค่อยเป็นค่อยไป และสะสมขึ้นเรื่อย ๆ โดยที่การเปลี่ยนแปลงนี้มีผลกระทบมาจากลักษณะโครงสร้างทางเศรษฐกิจของประเทศตะวันตกต่อประเทศที่กำลังพัฒนา โดยที่ประเทศที่กำลังพัฒนาจะมีแบบแผนการพัฒนาเหมือนกับประเทศที่พัฒนาแล้ว และหนทางที่จะบรรลุถึงการพัฒนา คือ การทำให้เป็นประเทศ

อุตสาหกรรม (Industrialization) Bent F. Hoselitz (1961) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมอาจจะเกิดขึ้นจากกระบวนการเปลี่ยนเป้าหมายของสังคมในทิศทาง ที่จะให้มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจโดยกลุ่มบุคคลที่มีการศึกษา เงินทอง มีอิทธิพล การเปลี่ยนแปลงทางสังคมแบบนี้ จะเป็นไปอย่างมีระเบียบ เพราะรัฐบาลและผู้มีอำนาจจะเป็นผู้วางมาตรการ และดำเนินการเพื่อการขยายตัวทางเศรษฐกิจและการพัฒนาประเทศ และมีวิธีการป้องกันเพื่อมิให้เกิดการแตกแยกทางสังคมในลักษณะต่าง ๆ อันเนื่องมาจากการอุตสาหกรรม หรือการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเพื่อการพัฒนา และก่อนที่ระบบเศรษฐกิจจะเข้าสู่ระยะเร่งการขยายตัว (take off) จะต้องเสริมสร้างสภาพแวดล้อมให้พร้อม ได้แก่ การสร้างโครงสร้างพื้นฐานทางสังคม เช่น การคมนาคม ท่าเรือ คลังสินค้า การพลังงาน ประปา และจัดตั้งหรือปรับปรุงสถาบันต่าง ๆ เช่น ปรับปรุงกฎหมาย ระบบการศึกษา ระบบครอบครัว ระบบการเงินและสิ่งจูงใจ โดยเฉพาะความสามารถในการประกอบการขึ้นก่อน

Neil J. Smelser (1963: 110-111) มองว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในประเทศกำลังพัฒนาว่าเป็นกระบวนการไปสู่ความทันสมัย ซึ่งเกี่ยวข้องกับกระบวนการ 4 อย่าง คือ ทางด้านการเกษตร สังคมจะเปลี่ยนจากการใช้เทคนิคแบบง่าย ๆ ดั้งเดิมไปเป็นเทคนิคที่ก้าวหน้า และใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ทางด้านเกษตรกรรม สังคมจะเปลี่ยนจากการทำการเกษตรเพื่อยังชีพไปสู่การเกษตรเพื่อการค้า เช่น ปลูกพืชการค้า การซื้อสินค้าที่ไม่ใช่สินค้าเกษตรในตลาด และการจ้างงานเพื่อการเกษตร ทางด้านอุตสาหกรรม เปลี่ยนจากการใช้แรงงานมนุษย์และสัตว์เป็นการใช้เครื่องจักรกล ทางด้านนิเวศวิทยา การตั้งถิ่นฐานจะเปลี่ยนจากการตั้งแบบกระจายในพื้นที่เพาะปลูก ไปเป็นการตั้งถิ่นฐานรวมกลุ่มแบบเมือง และจากการมองประเทศที่กำลังพัฒนาว่า เป็นระบบสังคมอันหนึ่ง Smelser อธิบายว่า ในกระบวนการไปสู่ความทันสมัยนี้ จะมีองค์ประกอบที่เกี่ยวข้อง 3 อย่างคือ การแยกย่อยของโครงสร้างและหน้าที่ (Differentiation) การผสมผสานของส่วนต่าง ๆ ในระบบ (Integration) และความระส่ำระสายในสังคม (Social disturbance) โดยเขาได้สรุปว่า ในสังคมที่พัฒนาแล้วจะมีระดับของการแยกย่อยของโครงสร้างและหน้าที่สูง ส่วนสังคมที่ยังไม่พัฒนา จะมีระดับของการแยกย่อยของโครงสร้างและหน้าที่ต่ำ โดยที่การแยกย่อยของโครงสร้างและหน้าที่จะหมายถึง "กระบวนการที่ทำให้เกิดความชำนาญพิเศษและการที่หน่วยต่าง ๆ ของสังคมมีอิสระ

มากขึ้น" การแยกย่อยเกิดขึ้นได้ทั้งในระบบเศรษฐกิจ ครอบครัวยุคใหม่ ระบบค่านิยม และในระบบของการแบ่งชั้น องค์ประกอบที่จะทำให้เข้าสู่ความทันสมัยที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ การผสมผสานของส่วนต่าง ๆ ในระบบ เพราะทำให้มีการเพิ่มกลไกในด้านความร่วมมือและความเป็นปึกแผ่นของการปะทะสัมพันธ์ระหว่างบุคคลตามความสนใจที่เพิ่มขึ้นตามมา การผสมผสานนี้ จะเกิดขึ้นทั้งในระบบเศรษฐกิจ ครอบครัวยุคใหม่ ชุมชน และโครงสร้างทางการเมืองเช่นกัน ส่วนองค์ประกอบสุดท้ายคือ ความระส่ำระสายในสังคม ซึ่งเกิดขึ้นในช่วงที่ขาดแคลนการแยกย่อยและการผสมผสาน เพราะว่าเมื่อโครงสร้างสังคมเปลี่ยนแปลง จะทำให้สังคมที่เป็นอยู่เดิมยุ่งเหยิงทำให้เกิดความต้องการสร้างสิ่งใหม่ ๆ เช่น กิจกรรม บรรทัดฐาน การให้รางวัลและการลงโทษ ขึ้นในสังคม

นอกจากนี้ S.N. Eisenstadt (1966: 1-5) ได้กล่าวถึงลักษณะเด่นของสังคมสมัยใหม่ จะเป็นดังนี้คือ

1. ขบวนการทางสังคมเป็นกระบวนการซึ่งระบบสังคม เศรษฐกิจ และความเชื่อของประชาชนแต่เดิม ซึ่งรวมกลุ่มนั้นแตกสลายลง และประชาชนจะรับเอาแบบแผนการขัดเกลาทางสังคมและความประพฤติแบบใหม่มาใช้ ซึ่งจะเห็นได้จาก เครื่องจักรกล สินค้า การตอบสนองต่อการสื่อสารทางสังคม ที่อยู่อาศัย สังคมเมือง การเปลี่ยนแปลงอาชีพ ฯลฯ
2. สถาบันสังคมมีเพิ่มมากขึ้น สังคมสมัยใหม่ยอมทำให้กิจกรรมของบุคคลและโครงสร้างสถาบันแตกต่างกันไป มีความชำนาญพิเศษต่างกัน สังคมสมัยใหม่จะไม่มีลักษณะตายตัวบทบาทแต่ละคนจะเป็นไปโดยเสรี ไม่มีการแยกชั้นวรรณะ เป็นต้น

ทฤษฎีที่ใช้อธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของประเทศกำลังพัฒนาอีกทฤษฎีหนึ่ง ซึ่งมีรากฐานมาจากทฤษฎีวิวัฒนาการก็คือ ทฤษฎีจิตวิทยาสังคม ซึ่งมีสาระสำคัญคือ พิจารณากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในแต่ละบุคคลและบุคลิกภาพของบุคคลว่า ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม สิ่งสำคัญคือ ลักษณะของบุคคล ค่านิยม และทัศนคติของบุคคล โดยลักษณะเหล่านี้ จะเกี่ยวข้องกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจของสังคมแต่ละสังคมด้วย นักทฤษฎีกลุ่มนี้ได้แก่ Hagen (1962) McClelland (1961) Inkeles (1966) and Mydal (1968: 1873)

ส่วนทฤษฎีพึ่งพา นักทฤษฎีในกลุ่มนี้ เช่น Frank (1967) Wallerstein (1974) and O'Brien (1975) มองการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของประเทศกำลังพัฒนาว่า เป็นการหลุดพ้นหรือเป็นอิสระจากการพึ่งพาของประเทศอื่น และเชื่อว่าความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศกำลังพัฒนาถูกควบคุมโดยประเทศตะวันตก

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมของชุมชนชนบท

ลักษณะที่สำคัญอย่างหนึ่งของประเทศที่กำลังพัฒนา ก็คือ การที่ประชากรอาศัยอยู่ในพื้นที่ชนบทเป็นจำนวนมาก และประชากรเหล่านี้ส่วนใหญ่มีอาชีพหลักคือ เกษตรกรรม ด้วยความเจริญ มีการศึกษาต่ำ มีความเป็นอยู่ยากจน เผชิญกับปัญหาการว่างงาน การทำงานไม่เต็มที และมีปัญหาทางด้านอนามัย ฯลฯ ประเทศไทยก็มีลักษณะเช่นเดียวกับประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลาย ดังนั้น ในการวางแผนพัฒนาประเทศ รัฐบาลจึงจำเป็นต้องทำการพัฒนาในส่วนที่เป็นพื้นที่ชนบทด้วย เพื่อให้ประชาชนส่วนใหญ่มีการอยู่ดีกินดี รักถิ่นฐานตนเอง และเป็นการช่วยแก้ปัญหาการอพยพเข้าไปในเมืองหลวง หรือในชุมชนเมืองด้วย ทั้งนี้เพราะชนบทเป็นส่วนที่สำคัญของประเทศด้วยเช่นกัน

ความหมายของคำว่าชุมชน

โดยทั่วไปแล้วคำว่า "ชุมชน" (community) กล่าวสั้น ๆ จะหมายถึง สถานที่ซึ่งผู้คนใช้เป็นที่ตั้งบ้านเรือน ทำมาหากิน เลี้ยงดูบุตรหลานและกระทำการกิจกรรมต่าง ๆ ส่วนใหญ่ของชีวิต Talcott Parsons อธิบายว่า ชุมชนหมายถึง กลุ่มคนที่มารวมกันอยู่ภายในอาณาบริเวณเดียวกัน เพื่อร่วมกันกระทำการกิจกรรมประจำของกลุ่ม ส่วน Robert M. Mac Iver (1931: 9) ให้คำจำกัดความของคำว่าชุมชนว่า กลุ่มคนที่อยู่ร่วมกันและสมาชิกทุกคนให้ความสนใจเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในกลุ่มชนนั้นร่วมกัน ไม่เพียงแต่ให้ความสนใจอย่างหนึ่งอย่างใดโดยเฉพาะ แต่ให้ความสนใจโดยทั่ว ๆ ไป ซึ่งมีขอบเขตมากพอที่จะอยู่ร่วมกันในชีวิตประจำวัน

Nelson Ramsey and Verner (ไพรัตน์ เดชะรินทร์ 2516: 3) สรุปไว้ว่า ชุมชนนั้นจะประกอบด้วยความสัมพันธ์ระหว่างคนที่อยู่ร่วมกันในท้องที่เดียวกัน ส่วน Dwight Sanderson กล่าวว่า ชุมชนประกอบด้วย การปฏิบัติต่อกันทางสังคมของคนและสถาบันของเขา ในท้องที่นั้น

Loomis and Beegle (ไพรัตน์ เดชะรินทร์ 2516: 5) ให้คำจำกัดความชุมชนร่วมกันไว้ว่า "ชุมชนคือ ระบบสังคมหนึ่งซึ่งประกอบด้วยคนที่อยู่ในอาณาบริเวณเดียวกัน และสมาชิกภายในอาณาบริเวณนั้น กระทำกิจกรรมเพื่อบำบัดความต้องการที่จำเป็นร่วมกัน" ในแง่สังคมวิทยาชุมชนมีองค์ประกอบที่สำคัญสามอย่างคือ พื้นที่ทางภูมิศาสตร์ (geographical areas) การปะทะสัมพันธ์กันทางสังคม (social interaction) และความผูกพันร่วมกัน (common ties) ส่วน Poplin (1972: 14) มองชุมชนใน 3 สถานะคือ ชุมชนเป็นหน่วยของถิ่นที่อยู่ (territorial unit) หน่วยของการจัดองค์การทางสังคม (social organization unit) และหน่วยของจิตใจและวัฒนธรรม (psychocultural unit) ในแง่ที่เป็นหน่วยของถิ่นที่อยู่ ชุมชนมักจะเกิดในที่ซึ่งมีทรัพยากรธรรมชาติและเส้นทางคมนาคมผ่าน ส่วนในแง่ของการเป็นหน่วยการจัดองค์การทางสังคม ชุมชนจะถูกมองว่า เป็นระบบสังคมหนึ่ง ซึ่งประกอบด้วยระบบย่อย ๆ ซึ่งทำหน้าที่เกี่ยวข้องกับท้องถิ่น อันได้แก่ การถ่ายทอดวัฒนธรรมให้สมาชิกใหม่ การควบคุมทางสังคม การมีส่วนร่วมในสังคม การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ตลอดจนการผลิต การบริโภค และการกระจายสินค้าและบริการภายในชุมชน และเป็นโครงข่ายของการปะทะสัมพันธ์กันทางสังคมด้วย และชุมชนในแง่ของหน่วยทางจิตใจและวัฒนธรรมจะเป็นความรู้สึกที่ว่า ตนเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน และมีความผูกพันร่วมกันกับคนอื่นในชุมชน มีค่านิยม กฎเกณฑ์และเป้าหมายร่วมกัน

อย่างไรก็ตาม ชุมชนสามารถอธิบายได้ว่าเป็นเสมือนระบบสังคม ซึ่งประกอบด้วยระบบย่อย ๆ ที่แตกต่างกัน แต่มีความสัมพันธ์กัน เช่น ครอบครัว เศรษฐกิจ รัฐบาล ศาสนา การศึกษา และการบริการข่าวสารสาธารณะ ซึ่งระบบย่อย ๆ เหล่านี้จะทำหน้าที่ที่จำเป็นเพื่อการดำรงอยู่ในฐานะที่เป็นชุมชน และการดำรงอยู่ในสภาพแวดล้อม (Sanders 1966, Loomis 1960, Merton 1968, Warren 1978) ผู้ที่วิเคราะห์ว่า ชุมชนเป็นระบบสังคม

ด้วยเช่นกันคือ Roland L. Warren ได้กล่าวถึงชุมชนว่าเป็นส่วนผสมกันระหว่างหน่วยต่าง ๆ ทางสังคมกับระบบทางสังคม ซึ่งจะก่อให้เกิดหน้าที่ทางสังคมขึ้นภายในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง (Poplin 1972: 9) หรือหมายความว่า ชุมชนนั้นเป็นระบบทั้งมวลซึ่งประกอบด้วยระบบย่อย ๆ มากมาย ระบบย่อยเหล่านี้จะทำหน้าที่เกี่ยวกับการอบรมสั่งสอน การควบคุมทางสังคม การให้มีส่วนร่วมทางสังคม การช่วยเหลือพึ่งพากัน การผลิต การกระจายผลผลิต และการบริโภคที่อยู่ภายในพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกัน สรุปได้ว่าชุมชนนั้นจัดได้ว่าเป็นหน่วยหนึ่งของการจัดองค์การทางสังคม เพราะ จะประกอบด้วยระบบย่อย ซึ่งสามารถสนองความต้องการเบื้องต้นของมนุษย์ ในด้านกายภาพ ด้านจิตใจ และด้านสังคมได้อย่างเต็มที่ ในขณะที่กลุ่มขนาดเล็กอื่น ๆ เช่น ครอบครัว ไม่สามารถจะให้บริการได้ครบถ้วนตามความต้องการของมนุษย์ได้

ในการศึกษาเกี่ยวกับชุมชนชนบท (Rural community) นั้น Warren H. Wilson ได้เสนอว่า ปัจจัยหรือหลักเกณฑ์สำคัญที่ใช้กำหนดว่า ชุมชนใดเป็นชุมชนชนบท คือ ลักษณะพื้นฐานทางเศรษฐกิจ (Sanderson 1948: 274) นอกจากนี้แล้วนักสังคมวิทยาไม่ได้มองชุมชนเพียงแค่ว่าบริเวณพื้นที่ที่คนอาศัยอยู่เท่านั้น แต่ยังได้พิจารณาถึงรูปแบบของความสัมพันธ์ พฤติกรรม และการมีปฏิริยาตอบโต้ทางสังคมของคนในท้องที่ด้วย ซึ่งในที่สุด Dwight Sanderson ได้ให้ความหมายของชุมชนชนบทไว้ค่อนข้างสมบูรณ์ว่า หมายถึง รูปแบบของปฏิริยาโต้ตอบต่อกันทางสังคม และสถาบันทางสังคมของคนในท้องที่แห่งหนึ่ง ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ในไร่นาโคกเดี่ยวหรืออาศัยอยู่ตามหมู่บ้านที่เป็นศูนย์กลางกิจกรรมร่วมของคนในที่แห่งนั้น

แนวความคิดและทฤษฎีในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของชุมชนชนบท

โดยทั่วไปแล้ว การศึกษาการเปลี่ยนแปลงของชุมชนชนบท สามารถอธิบายได้ด้วยทฤษฎีและแนวความคิดต่าง ๆ ตามความเหมาะสมของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ชุมชนใดที่มีการเปลี่ยนแปลงในระดับที่คงที่ มีเสถียรภาพพอควร การเปลี่ยนแปลงเป็นไปอย่างราบเรียบ มีลักษณะสั่งสม ค่อยเป็นค่อยไป จากโครงสร้างง่าย ๆ เข้าสู่ความซับซ้อน สามารถอธิบายได้โดยใช้แนวความคิดสองขั้ว (Bipolar Approach) และแนวความคิดเกี่ยวกับระบบสังคม (Social System Approach) แต่ถ้าชุมชนใดมีการเปลี่ยนแปลงอย่างไม่มีเสถียรภาพ มีการ

เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา และเป็นชุมชนที่มีความขัดแย้งกันภายในชุมชน ก็จะใช้ทฤษฎีว่าด้วยความขัดแย้ง (Conflict Theory) มาอธิบาย อย่างไรก็ตาม ในประเทศที่กำลังพัฒนาต่างๆ โดยเฉพาะประเทศไทยนั้น ประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศอาศัยอยู่ในพื้นที่ชนบทประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก ทำให้มีความคล้ายคลึงกันในด้านสถานภาพทางเศรษฐกิจ วิถีชีวิตความเป็นอยู่ ความเชื่อทางศาสนาตลอดจนทัศนคติบางอย่าง ระดับการศึกษาคล้ายคลึงกันมาก ฯลฯ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้สังคมหรือชุมชนชนบทของไทยมีความมั่นคง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในชุมชนจะเป็นไปในลักษณะที่สั่งสม ค่อยเป็นค่อยไป ไม่ใช่เป็นผลมาจากความขัดแย้ง ดังนั้น เพื่อความเหมาะสมในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงของชุมชนชนบทของประเทศไทย แนวความคิดหลักที่สามารถนำมาใช้อธิบายการเปลี่ยนแปลงนี้คือ แนวความคิดสองขั้ว และแนวความคิดเกี่ยวกับระบบสังคม

1. แนวความคิดสองขั้วหรือ Bipolar Approach แนวความคิดนี้ อธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมว่า หมายถึง การเปลี่ยนแปลงการจัดการทางสังคมจากแบบหนึ่งไปเป็นอีกแบบหนึ่ง โดยที่ชุมชนยังคงมีเสถียรภาพอยู่ นักคิดในกลุ่มนี้ได้แก่ Tonnies, Redfield และ Durkheim

Ferdinand Tonnies (1964: 223-233) เสนอแนวความคิดเรื่อง Gemeinschaft และ Gesellschaft เพื่อแสดงความแตกต่างของความสัมพันธ์ทางสังคมในสถานการณ์ที่ตรงกันข้ามคือ ชนบทกับเมือง โดย Tonnies ตั้งสมมุติฐานว่า ความสัมพันธ์ทางสังคมของสมาชิกในชุมชนเกิดจากความตั้งใจในชุมชนชนบท เป็นความตั้งใจแบบธรรมชาติ (natural will) ซึ่งตรงกันข้ามกับความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเมืองที่เกิดขึ้นจากเหตุผล (rational will) ในชนบทนั้น ความสัมพันธ์ของบุคคลจะเป็นการช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน มีความผูกพันทางจิตใจจะเป็นลักษณะของ Gemeinschaft และเมื่อชุมชนชนบทมีการเปลี่ยนแปลงเป็นชุมชนขนาดใหญ่ขึ้น ความสัมพันธ์ของบุคคลจะเปลี่ยนเป็นแบบ Gesellschaft ซึ่งจะมีการแบ่งหน้าที่ที่เฉพาะเจาะจง มีรูปแบบการติดต่อที่เป็นทางการ และใช้ระบบการเงินและระบบสินเชื่อเพื่อแลกเปลี่ยนสินค้า

Carl C. Zimmerman (รัชนิกร เศรษฐโร 2525: 98) เป็นอีกผู้หนึ่งที่มีแนวความคิดคล้ายกับ Tonnies และเป็นคนแรกที่น่าสนใจเกี่ยวกับอาณาบริเวณของชุมชน Zimmerman แบ่งชุมชนในสหรัฐอเมริกา ช่วง ค.ศ. 1905-1929 ออกเป็น 2 ชนิดคือ Localistic Community (ชุมชนชนบท) และ Cosmopolitan Community (ชุมชนเมือง) โดยที่ชุมชนชนบท จะมีลักษณะต่าง ๆ เช่น บุคคลมีความผูกพันกับครอบครัวและชุมชนอย่างเหนียวแน่น สมาชิกในชุมชนเน้นเรื่องความเป็นเพื่อนบ้าน ยึดมั่นและปฏิบัติตามบรรทัดฐานทางสังคม ไม่ใช่วัตถุนิยม และกลัวการเปลี่ยนแปลง ในขณะที่ชุมชนเมืองนั้น บุคคลจะมีความเป็นปัจเจกชนนิยมมาก ไม่สนใจเรื่องการเป็นเพื่อนบ้าน ไม่ให้ความสำคัญแก่ธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิม เน้นหนักเรื่องความมั่นคงและวัตถุและไม่กลัวการเปลี่ยนแปลง

Robert Redfield (รัชนิกร เศรษฐโร 2528: 99) ได้เสนอแนวความคิดเรื่อง Folk-Urban Continuum โดยอธิบายว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในชุมชน ขณะที่มีการพัฒนาจากชุมชนชนบทไปสู่ชุมชนเมือง จะมีการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐาน 3 อย่างเกิดขึ้น คือ ประการแรก เกิดกระบวนการความยุ่งเหยิงทางวัฒนธรรมในชุมชนชนบท (cultural disorganization) คือ กฎเกณฑ์ บรรทัดฐานที่เป็นแนวพฤติกรรมให้คนมีความซับซ้อนยุ่งยากมาก คนมีโอกาสเลือกวัฒนธรรมมากยิ่งขึ้น ความสามัคคีของชุมชนชนบทจะหายไป ประการที่ 2 เกิดความมีเหตุมีผลมากขึ้น (secularization) เป็นกระบวนการที่มีการใช้เหตุและผลในการกระทำต่าง ๆ แทนความเชื่อทางศาสนา ประการสุดท้ายคือ เกิดความเป็นปัจเจกชนนิยม คือ ความเป็นตัวของตัวเองมากขึ้นในระดับสังคมเมือง (individualism)

Emile Durkheim (สัญญา สัญญาวิวัฒน์ 2523: 252-253) เสนอแนวความคิด mechanical solidarity และ organic solidarity ในการอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของชุมชน โดยกล่าวว่า การแบ่งงานกันทำหรือการแยกย่อยของกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในขณะที่ชุมชนมีการเพิ่มขนาดและความหนาแน่น ซึ่งจะเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของการผสมผสานของส่วนต่าง ๆ ในสังคมจาก Mechanical ไปเป็น Organic Solidarity โดยที่ Mechanical Solidarity จะเป็นความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงระหว่างชุมชนขนาดเล็ก ที่มีความคล้ายคลึงกันในหน้าที่และกิจกรรม ส่วน Organic

Solidarity เกิดขึ้นเพราะชุมชนมีความแตกต่างกันในด้านบทบาทและหน้าที่ อันเป็นผลมาจากการแบ่งงานกันทำ และเป็นแรงที่ทำให้เกิดการประสานกันของส่วนต่าง ๆ ที่แตกต่างกันในชุมชนทั้งในด้านความต้องการและหน้าที่ต่าง ๆ ในชุมชนให้ต้องพึ่งพาและเป็นส่วนประกอบซึ่งกันและกัน

2. แนวความคิดระบบสังคมหรือ Social System Approach เป็นแนวความคิดที่สำคัญอีกแนวความคิดหนึ่ง ซึ่งอธิบายว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมของชุมชนหมายถึง การเคลื่อนไหวเข้าสู่สภาวะที่ซับซ้อน และมีความสามารถในการปรับตัวได้ดีขึ้น การเคลื่อนไหวนี้จะผ่านสองขบวนการคือ การแยกย่อยของโครงสร้างและหน้าที่ (Differentiation) และการผสมผสาน (Integration) และเมื่อชุมชนมีความเจริญขึ้น จะเกิดการแยกย่อยในโครงสร้างและหน้าที่ของชุมชน เช่น ในการผลิตสินค้าและบริการ การกระจายผลผลิตและการบริโภค การเรียนรู้ระเบียบสังคม การควบคุมทางสังคม การมีส่วนร่วมในสังคมและการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในระหว่างสมาชิกของชุมชน การแยกย่อยเหล่านี้จะก่อให้เกิดความแตกต่างกันออกไปของระบบย่อย ๆ ในชุมชน ตลอดจนความสนใจและกิจกรรมของสมาชิกในชุมชน ดังนั้น การผสมผสานจึงเป็นสิ่งจำเป็นเพื่อเชื่อมโยงส่วนต่าง ๆ ที่แยกย่อยของชุมชนเข้าด้วยกัน

จะเห็นได้ว่า การแยกย่อยเกิดขึ้นกับทุกหน้าที่ของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองการปกครอง แต่คนทั่วไปมักจะมองว่า การแยกย่อยของโครงสร้างและหน้าที่คือ การแบ่งงานกันทำ (division of labour) ซึ่งในระดับสังคมแล้ว การแบ่งงานกันทำจะเป็นประเภท Inclusive Division of Labour ซึ่ง Gibbs and Poston (1975) ให้ความหมายว่า เป็นการแยกย่อยของกิจกรรมเพื่อยังชีพ และการขึ้นอยู่กับซึ่งกันและกันในหน้าที่ จะไม่มีการประสานหรือการรวมตัวกันอย่างเป็นทางการ ซึ่งกิจกรรมที่ทำเพื่อยังชีพ (Sustenance activities) หมายถึง การใช้พลังงานของมนุษย์ในการผลิตสินค้าและบริการบางอย่าง แต่ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะการแสวงหาอาหาร น้ำและที่อยู่อาศัย

ดังนั้น การแบ่งงานกันทำ อาจจะพิจารณาได้เป็น 2 ด้านคือ ด้านที่เกี่ยวกับการแยกย่อยของกิจกรรมที่ทำเพื่อยังชีพ (Sustenance Differentiation) และด้านที่

เกี่ยวกับการพึ่งพากันของหน้าที่ การแยกย่อยของกิจกรรมที่ทำเพื่อยังชีพจะหมายถึง 1) จำนวนหรือประเภท หรือชนิดของกิจกรรมที่ทำเพื่อยังชีพของคนในกลุ่ม หรือเรียกว่า การแยกย่อยในแง่โครงสร้าง (Structural Differentiation) และ 2) ความสม่ำเสมอของการกระจายของสมาชิกที่ทำกิจกรรมแต่ละประเภท หรือเรียกว่า การแยกย่อยในแง่กระจายตัว (Distributive Differentiation) ในการที่จะวัดการแยกย่อยในแง่โครงสร้างสามารถทำได้โดยการพิจารณาส่วนประกอบหรือประเภทของอาชีพที่ปรากฏอยู่ในสังคม ส่วนการแยกย่อยในแง่การกระจายตัว วัดได้โดยดูจากจำนวนคนที่อยู่ในแต่ละอาชีพ ซึ่งในการศึกษาการแยกย่อยของโครงสร้างและหน้าที่ในชุมชนเมือง จะทำได้โดยศึกษาจากข้อมูลประชากร แยกตามเพศ เชื้อชาติ และอาชีพ หรืออุตสาหกรรม (Gibbs and Martin, 1962, Gibbs, 1965, Gibbs and Browning, 1966, Martin and Poston, 1972) การศึกษาการแยกย่อยของโครงสร้างและหน้าที่ของชุมชนชนบทโดยเฉพาะในประเทศกำลังพัฒนานั้น จะทำไม่เหมือนกัน ทั้งนี้เพราะข้อมูลที่แตกต่างกันออกไป ความพยายามที่จะศึกษาการแยกย่อยของโครงสร้างและหน้าที่ของ ชุมชนชนบท จึงเป็นการพิจารณาถึงรูปแบบที่แตกต่างกันออกไปของสิ่งของ เหตุการณ์ กิจกรรม หรือสถาบันของชุมชนที่แสดงให้เห็นถึงการกระจายของหน้าที่ และความชำนาญพิเศษที่เกิดขึ้น ในชุมชนชนบทเหล่านั้น

กระบวนการอีกกระบวนการหนึ่งที่เกิดขึ้น เมื่อชุมชนเคลื่อนไหวเข้าสู่สถานะที่ซับซ้อนตามแนวความคิดแบบระบบสังคมของชุมชนคือ การผสมผสานในระดับชุมชนนั้น การผสมผสานจะมองได้ว่า เป็นแรงทางสังคมที่เชื่อมโยงสมาชิกและส่วนต่าง ๆ ของกลุ่มหรือของชุมชนเข้าด้วยกัน และการผสมผสานนั้นสามารถศึกษาได้หลายระดับ Landecker (1951: 332-340) แบ่งการผสมผสานหรือการรวมตัวออกเป็น 4 ประเภทคือ (1) การผสมผสานทางวัฒนธรรม (Cultural Integration) ซึ่งหมายถึง ความกลมกลืนของมาตรฐานทางวัฒนธรรมของคนหลายกลุ่มในสังคม (2) การผสมผสานทางบรรทัดฐานสังคม (Normative Integration) หมายถึง การเข้ากันได้ระหว่างมาตรฐานวัฒนธรรมกับความประพฤตินี้ของบุคคล (3) การผสมผสานกันทางการติดต่อสื่อความหมาย (Communicative Integration) หรือการมีโครงข่ายของการติดต่อสื่อความหมาย กระจายอยู่ในระบบสังคม (4) การผสมผสานทางหน้าที่ (Functional Integration) หรือระดับที่มีการพึ่งพาขึ้นอยู่กับกันระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ

ของระบบการแบ่งงานกันทำ นอกจากนี้แล้ว มีผู้ที่ได้ศึกษาการเปลี่ยนรูปแบบหรือโครงสร้างของการผสมผสาน ในขณะที่ชุมชนมีการพัฒนาขึ้น คือ Durkheim (สัญญา สัญญาวิวัฒน์ 2523: 252-253) ได้อธิบายการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของการผสมผสานทางสังคมจากการผสมผสานหรือความเป็นปึกแผ่นแบบกลไก (Mechanical Solidarity) มาเป็นความเป็นปึกแผ่นแบบอินทรีย์ (Organic Solidarity) เมื่อชุมชนเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การผสมผสานจะเป็นแบบผสมระหว่างการผลิตทางบรรทัดฐานและการติดต่อสื่อความหมายอาจเห็นได้จากลักษณะของชุมชนที่เป็นชุมชนที่สมาชิกจะปฏิบัติตามมาตรฐานของวัฒนธรรม หรือบรรทัดฐานของชุมชน และจากความมากน้อยจากปฏิกริยาโต้ตอบกันทางสังคมของสมาชิก

อย่างไรก็ตามเมื่อชุมชนมีการแยกย่อยของโครงสร้างและหน้าที่ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคมมากขึ้น การผสมผสานของส่วนต่าง ๆ ของระบบย่อย ๆ ในชุมชนจะต้องการกลไกของการรวมตัวแบบใหม่ ซึ่งเป็นการผสมผสานกันทางหน้าที่ หรือเรียกว่า การผสมผสานกันอย่างเป็นทางการนั่นเอง โดยที่การผสมผสานกันอย่างไม่เป็นทางการหรือไม่มีรูปแบบจะลดลง การที่เกิดการผสมผสานรูปแบบใหม่ขึ้นมาจะทำให้มีการสร้างกลไกใหม่ ๆ ขึ้นในสังคม ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น กลไกที่สร้างขึ้นอาจจะเกิดในหน้าที่ต่าง ๆ ที่มีความสำคัญของชุมชน เช่น หน้าที่ทางด้านการผลิต การกระจายผลผลิต การบริโภค การเรียนรู้ระเบียบสังคม การมีส่วนร่วมในสังคม และการช่วยเหลือซึ่งกันและกันระหว่างสมาชิกของสังคมหรือของชุมชน หน้าที่ต่าง ๆ เหล่านี้จะทำหน้าที่เพื่อความอยู่รอดของสังคมหรือของชุมชน จึงต้องมีการปรับตัวเพื่อให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป และเพื่อให้บรรลุเป้าหมายของชุมชน จึงต้องมีการผสมผสานส่วนต่าง ๆ ของชุมชนให้ทำงานอย่างมีระบบ และทำหน้าที่ในการบำรุงรักษาค่านิยมของชุมชนหรือสังคมของตนเองไว้

ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในชุมชนชนบท

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในชุมชนชนบท มีสาเหตุมาจากปัจจัยหลัก ๆ เช่น เทคโนโลยี โดยเฉพาะสาขาเกษตรกรรมซึ่งรัฐบาลพยายามส่งเสริมกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร ปัจจัยอีกประการหนึ่งคือ การเข้าแทรกแซงของรัฐบาลในอันที่จะอำนวยความสะดวก

สะดวกต่าง ๆ เช่น การขยายโครงข่ายการคมนาคมไปยังพื้นที่ชนบท การพัฒนาด้านการติดต่อสื่อสาร ระบบไฟฟ้า ระบบชลประทาน การศึกษา สาธารณสุข เป็นต้น ความพยายามดังกล่าวของรัฐบาลเป็นการกระจายความเจริญเข้าสู่พื้นที่ชนบท ทั้งยังเป็นการเพิ่มการติดต่อสัมพันธ์และสร้างการเชื่อมโยงระหว่างชุมชนกับโลกภายนอก หรือกับชุมชนที่มีความเจริญมากกว่า ทำให้ชุมชนชนบทได้รับข้อมูล ข่าวสารใหม่ ๆ ตลอดจนวัฒนธรรมทางด้านต่าง ๆ มาปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกภายในชุมชน Frank W. Young (1966: 46-50) กล่าวว่า การเชื่อมโยงนั้น เป็นทางเข้าของข่าวสารข้อมูลระหว่างชุมชนกับชุมชน หรือกับหน่วยของสังคมที่ใหญ่กว่า การได้รับข่าวสารข้อมูลจะแตกต่างกันไปตามความสัมพันธ์ของตำแหน่งของชุมชนหนึ่งกับชุมชนอื่น ลักษณะดังกล่าวนี้ Young เรียกว่า การติดต่อกับศูนย์กลางหรือระบบใหญ่ (relative centrality) และกล่าวว่า ความสัมพันธ์กับจุดศูนย์กลางนี้เกี่ยวข้องกับความแตกต่างของโครงสร้างหรือความสามารถของชุมชนที่จะดำเนินการต่าง ๆ กับข่าวสารข้อมูลแต่ละชนิด ซึ่งสามารถสังเกตได้จากการกระจายของรูปแบบที่แสดงถึงหน้าที่และความชำนาญพิเศษที่แตกต่างกันไปในชุมชน นอกจากนี้แล้ว ซอบ เข็มกลัด (2521: 16-17) ได้ให้ความหมายของการติดต่อกับศูนย์กลางหรือระบบใหญ่ว่าหมายถึง ระดับหรือปริมาณของการที่หมู่บ้านซึ่งเป็นระบบย่อย มีการติดต่อหรือรับบริการจากสถาบันที่เป็นหน่วยงานของรัฐหรือของเอกชนมากน้อยเพียงใด และหมู่บ้านใดก็ตามถ้ามีปริมาณการติดต่อกับศูนย์กลางหรือระบบใหญ่มาก ย่อมแสดงว่าหมู่บ้านนั้นสามารถรับเอาสิ่งที่เรียกว่า area of information อันได้แก่ ทักษะ ความรู้ ความสามารถ จากศูนย์กลางหรือระบบใหญ่ได้มาก โอกาสที่จะรับรู้เรื่องราวข่าวสารของหมู่บ้านย่อมมากตามไปด้วย และซอบได้ตั้งสมมุติฐานว่า หมู่บ้านที่มีระดับความแตกต่างทางด้านโครงสร้างสูง จะมีการติดต่อกับศูนย์กลางหรือระบบใหญ่สูง และผลการศึกษาปรากฏว่า เป็นความสัมพันธ์ทางบวกระดับปานกลาง

นอกจากนี้แล้ว ได้มีการเสนอเกี่ยวกับการเชื่อมโยงระหว่างชุมชนกับระบบที่ใหญ่กว่า โดย Warren (1978) หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ความสัมพันธ์ในแนวตั้ง (Vertical ties) ซึ่งหมายถึง ความสัมพันธ์ของโครงสร้างและหน้าที่ของชุมชนในหน่วยสังคมและระบบย่อย ๆ ของชุมชนกับระบบนอกชุมชนนั้น ๆ โดยจะสังเกตได้จากวิถีทางที่ชุมชนเชื่อมโยงกับระบบที่ใหญ่กว่า เช่น เป็นส่วนใดส่วนหนึ่งของระบบบริหารราชการ หรือต้องขึ้นอยู่กับศูนย์กลาง

ความเจริญที่ใหญ่กว่าเพื่อให้บริการพิเศษจากศูนย์กลางเหล่านั้น การเชื่อมโยงกับระบบภายนอกชุมชนนี้จะส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของสมาชิกภายในชุมชนไม่ว่าจะเป็นทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง

การศึกษาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมของชุมชนที่ผ่านมา

สำหรับการศึกษาเกี่ยวกับชุมชนที่ผ่านมา โดยเฉพาะการศึกษาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมของชุมชนนั้นมีน้อยมาก ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาในต่างประเทศ หรือในประเทศไทย เพราะยังไม่เป็นที่แพร่หลายเท่าที่ควร เท่าที่ศึกษานพบว่า มีการศึกษาที่เกี่ยวข้องพอที่จะนำมาใช้เป็นแนวทางสำหรับการศึกษาครั้งนี้ ได้แก่ การศึกษาของ Young, Spencer and Flora (1966) ซึ่งได้ศึกษาชุมชนเกษตรจำนวน 50 แห่งจากหลาย ๆ ภาคทั่วโลกทั้งทางด้าน การแยกย่อยของโครงสร้างในชุมชน และในด้านการผสมผสานทางสังคม ในการศึกษานี้ได้พัฒนาวิธีการศึกษา guttman scale ซึ่งสามารถวิเคราะห์ผลการศึกษาหัวข้อต่างๆ (items) โดยเริ่มจากหัวข้อที่สามารถข้ามผ่านไปได้ (Threshold item) และเคลื่อนผ่านไปยังหัวข้อที่มีการจัดองค์การซับซ้อนขึ้น แสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมที่เกิดขึ้นภายในชุมชน

Nakahara and Witton (ชอบ เข็มกลัด 2521: 18-20) ได้นำทฤษฎี Symbolic Structural Theory ของ Frank W. Young มาทำการศึกษาการพัฒนาและการขัดแย้งกันของจังหวัดต่าง ๆ ในประเทศไทย โดยใช้จังหวัดเป็นหน่วยของการวิเคราะห์ และใช้ตัวแปรในการศึกษา 3 ตัวคือ ความแตกต่างทางด้านโครงสร้าง การติดต่อกับศูนย์กลางหรือระบบใหญ่ และความเป็นปึกแผ่น Nakahara and Witton มองการพัฒนาในรูปของความแตกต่างทางด้านโครงสร้าง (structural differentiation) ของระบบหนึ่ง ๆ ว่า จังหวัดที่มีระดับความแตกต่างทางด้านโครงสร้างสูงจะเป็นจังหวัดที่มีการพัฒนามาก ส่วนจังหวัดที่มีระดับความแตกต่างทางด้านโครงสร้างต่ำ จะถือว่าเป็นจังหวัดที่มีการพัฒนาน้อย ระดับสูงและต่ำของความแตกต่างทางด้านโครงสร้างวัดได้จาก สิ่งซึ่งกำหนดใช้เป็นสัญลักษณ์แทนสถาบัน ระดับความแตกต่างนี้ ขึ้นอยู่กับตัวแปรสองตัวคือ ความเป็นปึกแผ่นภายในจังหวัด และการติดต่อกับส่วนกลางหรือระบบใหญ่

ชอบ เชื้อมกลัด (2521) ได้ทำการศึกษาการพัฒนาโครงสร้างของหมู่บ้านในประเทศไทย โดยกำหนดให้อำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรีเป็นระบบสังคมหนึ่งเป็นระบบใหญ่ ประกอบด้วยระบบย่อย ๆ คือหมู่บ้าน การศึกษานี้มีตัวแปรที่สำคัญสามตัวคือ ความแตกต่างทางด้านโครงสร้าง การติดต่อกับศูนย์กลางหรือระบบใหญ่ และความเป็นปึกแผ่นของหมู่บ้าน โดยอาศัยสมมุติฐานจากทฤษฎี Symbolic Structural Theory เช่นกันว่า ถ้าสังคมใดที่มีระดับความเป็นปึกแผ่นสูง และมีการติดต่อกับศูนย์กลางหรือระบบใหญ่สูง สังคมนั้นจะมีระดับความแตกต่างทางด้านโครงสร้างสูงด้วย และในการวิเคราะห์ผลการศึกษาของ ชอบ เชื้อมกลัด ได้ใช้ guttman scale เช่นกัน

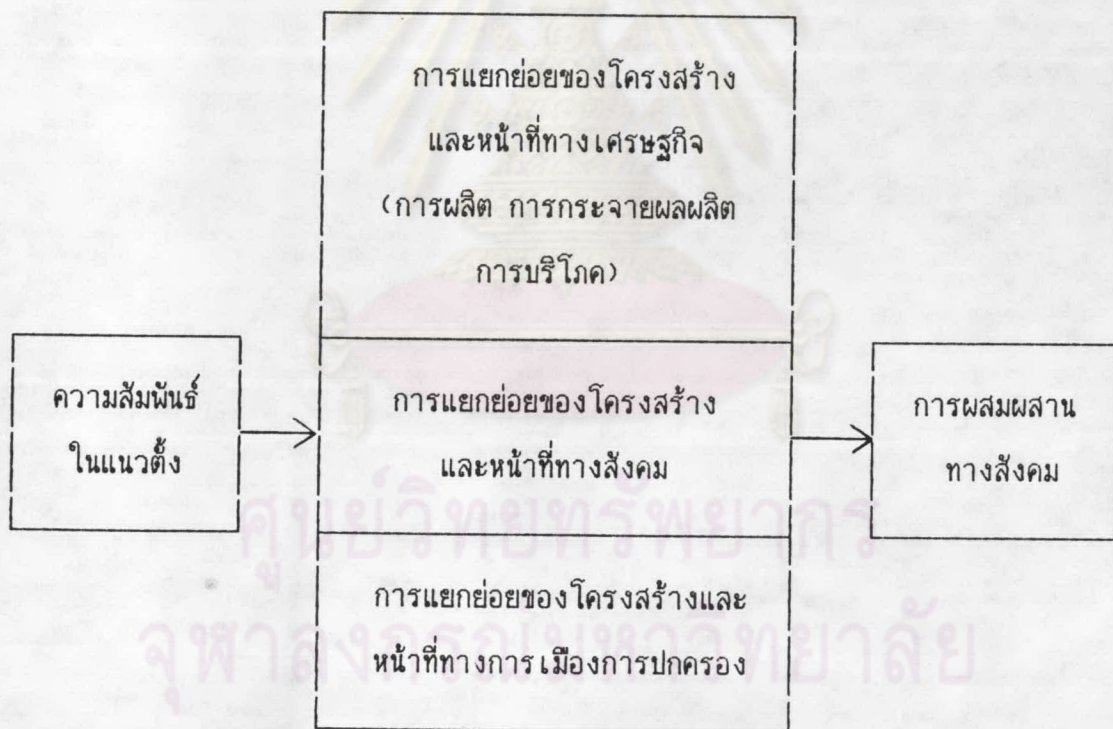
ส่วนการศึกษาที่ใช้เป็นแนวทางในการศึกษาครั้งนี้ที่สำคัญ คือ การศึกษาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมของชุมชนชนบทในภาคกลางของประเทศไทย โดย Daranee Thavinpipatkul (1983) การศึกษานี้อาศัยพื้นฐานจากทฤษฎีวิวัฒนาการของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและแนวความคิดเกี่ยวกับระบบสังคม โดยกำหนดให้แต่ละชุมชนชนบทเป็นหนึ่งระบบสังคมซึ่งประกอบไปด้วยระบบสังคมย่อย ๆ ที่ทำหน้าที่ที่จำเป็นที่จะทำให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ในสภาพแวดล้อม การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมเป็นไปอย่างรวดเร็วเป็นค่อยไป มีแนวโน้มเข้าสู่สภาพที่ซับซ้อนมากขึ้น และมีความสามารถปรับตัวได้ดีขึ้น การเปลี่ยนแปลงของชุมชนนี้จะผ่าน 2 กระบวนการคือ กระบวนการแยกย่อยของโครงสร้างและหน้าที่ (Differentiation) และกระบวนการผสมผสาน (Integration) การแยกย่อยของโครงสร้างและหน้าที่ เป็นการกระจายหน้าที่และความชำนาญพิเศษต่าง ๆ ในชุมชนทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคม โดยที่ทางด้านเศรษฐกิจจะมีการผลิต การกระจายผลผลิตและการบริโภค ในขณะที่การผสมผสานจะเป็นแรงยึดเหนี่ยวหรือแรงประสานส่วนต่าง ๆ ของชุมชนที่ทำหน้าที่แตกต่างกันไปเข้าด้วยกัน และเมื่อชุมชนชนบทมีการพัฒนาเข้าสู่ความซับซ้อน จะมีการแยกย่อยของโครงสร้างและหน้าที่ที่สูงขึ้น ในขณะที่เดียวกัน การผสมผสานก็จะเปลี่ยนแปลงจากรูปแบบที่ไม่เป็นทางการไปเป็นแบบที่เป็นทางการมากขึ้น

จากการศึกษาทบทวนทฤษฎีที่ใช้เป็นพื้นฐานของการศึกษาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมในประเทศกำลังพัฒนามี 2 ทฤษฎีคือ ทฤษฎีวิวัฒนาการ และทฤษฎีความขัดแย้ง ทฤษฎี

วิวัฒนาการนั้น อธิบายการเปลี่ยนแปลงในสังคมที่มีเสถียรภาพ ทฤษฎีความขัดแย้งเน้นว่า การเปลี่ยนแปลงเกี่ยวข้องกับผลของการไม่มีเสถียรภาพในสังคม แต่ในประเทศไทยนั้น อาจกล่าวได้ว่า การเปลี่ยนแปลงเป็นไปอย่างค่อยเป็นค่อยไป การพัฒนาต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นจากการพัฒนาของรัฐทางด้านเทคโนโลยี การอำนวยความสะดวกในการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ เช่น โครงข่ายการคมนาคม การไฟฟ้า การประปา ระบบชลประทานทางด้านสังคมได้แก่ โรงเรียน สถานือนามัย การรวมกลุ่มต่างๆ ฯลฯ ซึ่งสิ่งต่างๆ เหล่านี้จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมขึ้น

และจากการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของชุมชนชนบทในประเทศไทยที่กำลังพัฒนามีแนวความคิดที่สำคัญ 2 แนวความคิดคือ แนวความคิดแบบสองขั้ว และแนวความคิดเกี่ยวกับระบบสังคม แนวความคิดแบบสองขั้ว (Bipolar Approach) นั้นอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมว่า หมายถึงการเปลี่ยนแปลงการจัดการทางสังคมจากแบบหนึ่งไปเป็นอีกแบบหนึ่ง โดยที่ชุมชนยังคงมีเสถียรภาพอยู่ เช่น จากชุมชนชนบทไปสู่ชุมชนเมือง เป็นต้น แต่แนวความคิดนี้ไม่ได้อธิบายการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในชุมชนโดยส่วนรวมซึ่งเป็นส่วนที่สำคัญของการศึกษาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมของชุมชนชนบท ดังนั้น แนวความคิดระบบสังคม (Social System Approach) จึงเป็นแนวความคิดที่เหมาะสมและใช้เป็นแนวความคิดหลักในการศึกษาครั้งนี้ แนวความคิดระบบสังคมกำหนดว่า ชุมชนเป็นระบบสังคมที่ประกอบด้วยระบบย่อย ๆ ที่แสดงหน้าที่ที่จำเป็นเพื่อการอยู่รอดของชุมชน ในฐานะที่เป็นกลุ่มในสิ่งแวดล้อม และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชน จะผ่าน 2 กระบวนการคือ การแยกย่อยของโครงสร้างและหน้าที่ (Differentiation) และการผสมผสานทางสังคม (Integration) ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ซึ่งในการทำการศึกษการเปลี่ยนแปลงในระดับชุมชนชนบทของประเทศไทย จำเป็นต้องอาศัยการสังเกตรูปแบบของวัฒนธรรมชนบทนิยม ประเพณีของชาวชนบท ซึ่งอาจจะเป็นสิ่งของ เหตุการณ์ กิจกรรมและสถาบันที่แสดงถึงนัยของการแยกย่อยของโครงสร้างและหน้าที่และการผสมผสานกันทางสังคมของชุมชน จึงต้องอาศัยข้อมูลปฐมภูมิ ทั้งนี้เพราะข้อมูลในระดับทุติยภูมิไม่เพียงพอในการศึกษาระดับนี้

จากการทบทวนทฤษฎี แนวความคิดและการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ผ่านมาทั้งหมด สามารถนำมากำหนดแบบจำลอง (model) ของการศึกษาครั้งนี้ได้ ในแบบจำลองนั้น แต่ละชุมชนชนบทจะถูกกำหนดว่าเป็นเสมือนระบบสังคมที่ประกอบด้วยระบบย่อย ๆ ทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองการปกครองเป็นของตนเอง ที่จะแสดงหน้าที่ที่สำคัญเกี่ยวกับการอบรม สั่งสอน การควบคุมทางสังคม การมีส่วนร่วมทางสังคม การช่วยเหลือพึ่งพากัน การผลิต การกระจายผลผลิต และการบริโภคที่อยู่ภายในพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกัน เพื่อให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ในฐานะที่เป็นชุมชน และเพื่อการดำรงอยู่ในสภาพแวดล้อม ตลอดจนความสัมพันธ์ของชุมชนกับ ศูนย์กลางหรือระบบใหญ่ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ในแนวตั้ง แบบจำลองของการศึกษาจะเป็นดังนี้

แผนภาพ 2.1 แสดงแบบจำลองการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคม

ในขณะที่ชุมชนมีการเจริญเติบโต จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบย่อย ๆ ของชุมชนคือ เกิดการกระจายทางด้านโครงสร้างและหน้าที่เพิ่มมากขึ้นทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองการปกครอง ซึ่งส่งผลให้การผสมผสานทางสังคมของชุมชนเปลี่ยนแปลงไปด้วย โดยทั่วไปแล้วการผสมผสานของชุมชนชนบทดั้งเดิม จะเกิดจากค่านิยมพื้นฐานทั่ว ๆ ไป รวมทั้งความสนใจของชาวชนบทในชุมชนอย่างไม่เป็นทางการ ไม่ต้องการรูปแบบพิเศษหรือโครงสร้างพิเศษในการจัดการ อาศัยการประชุมบอกกล่าวถามความร่วมมือจากสมาชิกในชุมชนโดยหัวหน้าชุมชน แต่เมื่อชุมชนชนบทนั้น ๆ มีการแยกย่อยของโครงสร้างและหน้าที่เพิ่มมากขึ้น ผลที่ตามมาก็คือ ชาวชนบทเกิดความต้องการเพิ่มมากขึ้น ความสนใจเกิดขึ้นมาใหม่อย่างมากมาแตกต่างกันออกไป การผสมผสานทางสังคมอย่างไม่เป็นทางการจะเสื่อมลง หรือลดน้อยลงแต่ก็ยังคงมีอยู่ในสังคมการผสมผสานทางสังคมจะเปลี่ยนเข้าสู่การผสมผสานอย่างเป็นทางการ ทั้งนี้เพราะเมื่อเกิดสถานการณ์ใหม่ ๆ ขึ้นมา ระบบจำเป็นจะต้องสร้างกลไกการผสมผสานแบบใหม่ขึ้น เพื่อจะรวมหรือประสานส่วนต่าง ๆ ที่มีการแยกย่อยมากขึ้นของระบบให้ดำรงอยู่ได้

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย